

Bori Imre egyik cikkében kifejezte *meggyőződését*, hogy a jugoszláviai magyarok útja egy külön nemzetté váláshoz vezet, s ezt az utat a maga részéről helyesli. Tekintet nélkül arra, hogy akár a nézet, akár a folyamat helyénvaló-e vagy sem, maga a tény, hogy a kisebbségek soraiban időnként felbukkan egy ilyen elképzelés, méghozzá nemcsak nálunk — alig pár hónapja Csehszlovákiában, szociológiai tanulmányok kíséretében, ugyanezt vetették fel a magyarok —, elég okot szolgáltat arra, hogy legalább futólag megvizsgáljuk, hol a jelenség gyökere.

Elméletileg a kérdés így fest: vajon az olyan nemzetek esetében, amelyeknél a nemzetté válás folyamata még a múlt században befejeződött, előfordulhat-e, hogy a nemzet egy-egy része kiszakad, és új nemzetet alkot? A nemzetről szóló eddigi elméleteink ezt helytelenítik. Lehet, hogy egyebek mellett azért, mert a nemzetről alkotott fogalmainkat európai példákön alakítottuk ki. Mármost az a kérdés, vajon a nemzetté válás folyamata valóban befejezett-e és végleges, tehát egyszeri történelmi folyamat, vagy pedig folytatódik tovább a szocializmus különös körülményei között is. Nézeteinkre nyilván hat az újkori szemléletmódnak egy sarkalatos tétele is: a részeket nagy egészbe kell integrálni, ez a haladás, viszont ha a már egybeállt részeket dezintegrálják, akkor az egy lépés hátrafelé.

A két háború között, a polgári felfogásnak megfelelően, a kisebbségeknek ilyen jogi státust állapítottak meg nemzetközi szinten: ha egy nemzet részei egy másik nemzeti állam keretébe kerülnek, akkor az illető állam és az anyaországuk egyaránt kötelesek külön gondjukat viselni. Ez egyrészt külön biztosított jogokkal járt, másrészt azzal, hogy nemzeti tekintetben másodrendű polgároknak számítottak, harmadrészt pedig egy külország befolyását és támogatását élvezték. Viszont az AVNOJ még a háború alatt kimondott egy homlokegyenest ellenkező elvet: a „kisebbségek” ugyanazokat a jogokat élvezik az országban, mint a többi jugoszláv nemzetek. Vigyázat, ez nem a *polgárok* helyzetére vonatkozik — hisz minden polgár *egyedi* egyenjogúságát, fajra, nemzetiségre és felekezetre való tekintet nélkül, már a burzsoá állam is deklarálta —, hanem a nemzetek és nemzetiségek csoportos jogállapotát érinti.

Ezzel az AVNOJ új lehetőséget kínált fel, s olyasféle folyamatot indított el, amelyre Bori felhívta a figyelmet. A fenti elv ugyanis főlölegessé teszi a különjogokat, hasonlóképpen az anyaország „gondoskodását”, s lehetőséget nyújtott a kisebbségek számára, hogy ugyanolyan „államalkotó” elem legyenek, mint a többi délszláv nemzet. Jugoszlávia annál inkább proklamálhatta ezt az elvet, mert nem egy nemzet állama. A kisebbségek az elmúlt huszonöt év alatt való-

ban ezen az alapon kapcsolódtak be az ország társadalmi életébe, noha a gyakorlatban meg dokumentumainkban azóta is folyton előbukkant a régi, polgári koncepció is: a különjogok tekintetében, meg abban a felfogásban is, hogy hol „kisebbségeknek”, hol „nemzetiségeknek” tekintették őket, akik épp emiatt mégsem „úgy” alkotják társadalmi közösségünket, mint a többi délszláv nemzet.

Közben pedig a kisebbségek számára egyre abszurdabbá vált, hogy egy külországi nemzet jugoszláviai kisebbségének tekintsék őket, hiszen fél évszázada alig van valami életes kapcsolatuk azzal a nemzettel. A fiatalok már a közös történelemnek is csak egy-egy főbb eseményét ismerik, közös gazdasági-társadalmi alapról, közös hazáról szó sincs, a nemzet részeinek sorsa merőben más, és egyikük sem tud befolyást gyakorolni a másik történelmi fejlődésére. Sorukban ekkora különbségek vannak: a jugoszláviai magyar győztesen került ki a második világháborúból, a magyarországi vesztiesen, a jugoszláviainak sorsát 1948 befolyásolta döntően, a magyarországiét, így vagy úgy, 1956: ha ketten leülnek sorsukról s jövőjükéről beszélni, idegen hullámhosszon szólnak egymáshoz. Annyira más sors ez, hogy például egy jugoszláviai magyar író aligha volna képes magyarországi regényhőst hitelesen megformálni. Más mozgatóerők és élettapasztalatok dolgoznak azokban az emberekben; ismeretlenek, számunkra ködösek és idegenek. Ami a folyó életet illeti, a szlovének és osztrákok vagy a horvátok és olaszok között sem lanyhább a kapcsolat, mint öközöttük.

És a magyarok esetében még valami bonyolítja ezt az ügyet. Mert például miért ne tekinteném én Magyarországot helyett Romániát „anyaországomnak”? Ott is él annyi magyar, hogy számra kitelne belőlük akár két kisebb jugoszláv nemzet. Vagy miért ne Csehszlovákiát? Vagy miért ne legyen az „anyaországom” is Jugoszláviában: egyetlen nemzet sem dicsekedhet vele, hogy régebb óta élnek itt az ősei, mint az enyéim, nem „szakadtam” ide: itthon vagyok, s jó helyen vagyok. Ahol élek, tele van környezetem saját nemzetem történelmi emlékeivel, s jól megfér megannyi más nemzet történelmi emlékeivel. Vagy miért ne volnának mindezek az országok együttvéve „anyaországaim”?

Talán a fenti körülmény, az, hogy több országban élnek nagy számban magyarok, oda hatott, hogy sokan relatívnak kezdik érezni az „anyaország” nemzeti fogalmát, és egyszer csak indokolatlannak tűnik előttünk, hogy bárki „kisebbségének” tekintsék őket. Ehhez persze nyilván az is hozzájárult, hogy a szocialista országok között a határok sokkal megosztóbbnak bizonyultak, mint ahogy azt a klasszikusok elképzelték, vagy mint amilyenek a polgári országok között: a más-más országokban élő magyarok között semmiféle migráció nincs, amely akármilyen sorsközösségnek a látszatát értékeltené. Közös a nyelv, közös a kultúra egy része, valami a mentalitásból is: valahogy úgy, mint a brazilok meg a portugálok vagy a németek meg az osztrákok esetében.

Talán mindezek a körülmények táplálják az „önállósodás” gondolatát. Persze az önállósodás, a „külön nemzeté válás” gondolata csak olyan kisebbség soraiban bukkanhat fel, amely elég erőt, méghozzá alkotóerőt érez magában az önálló léthez. Az a kisebbség, amelyik ezt nem érzi magában, sohasem fog „önálló” létre törekedni. Annak sokkal inkább megfelel, hogy elzárkózva kisebbség maradjon. Ezért egyáltalán nem elnemzetietlenítő, anacionalista jelenség az „önállósodás”, sőt esetenként egészen más színezete is lehet. Nyilvánvaló, hogy egy „kisebbség”, státusának gyökeres megváltoztatásával, olyan sorsproblémáit kívánja rendezni, amelyeket létkérdésének tekint. Például hatékonyabb módon reméli megoldani az ilyesféle, minden szép eredmény ellenére is gyakori jelenségeket: Miközben az országban 1963 és 1968 között minden más nemzethez és nemzetiséghez tartozó egyetemi hallgatók száma 12—20 százalékkal emel-

kedett (átlagban 30 százalékkal), egyedül a magyaroké csökkent, méghozzá 93 százalékra. Vagy: az idén a vajdasági középiskolások 15 százaléka magyar, az itteni főiskolásoknak és egyetemistáknak 15 százaléka (az újvidéki egyetem hallgatóinak 11 százaléka), a három elmúlt évben a vajdasági főiskolákon és egyetemeken diplomáltaknak 15 százaléka magyar. Kabalisztikusan kísért bennünket ez a 15-ös szám, miközben Vajdaságban a lakosság 24 százalékát képezik a magyarok. A státusváltozástól nyilván intézményes javulást vár az effélék ügyében az új nemzettéválás gondolatának hordozója, elkerülve azt, hogy minden egyes ügyért külön-külön kelljen megküzdeni, méghozzá folyton újra, évről évre.

Persze nagy kérdés, vajon ez-e a helyes megoldás. Mindenesetre, ez a probléma: vajon joga van-e a nemzet részének is önrendelkezésre, beleértve azt is, hogy elszakadjon saját nemzetétől, nemcsak afféle területi és állami, hanem épp nemzeti tekintetben? Joga van-e úgy rendelkeznie magával, sorsát és jövőjét latolgatva, hogy kimondja: elszakad attól a nemzettől, amellyel nincsen sorsközösségben, amelynek sorsára nincs befolyással, s amely soha meg sem kérdezi őt, hogy jómaga milyen útra térjen. Tartozni valakihez, akivel egy népcsoportnak semmi életes kapcsolata sincs, tehát kizárólag plátói alapon, s méghozzá ennek következtében saját társadalmában nyugös helyzetbe kerülni: nyilván balgaság. És különben is, a konkrét esetben a nemzet sorsa már régóta független attól, milyen a magyarok sorsa Magyarországon: saját önálló létüket — olyant, amilyent — már régóta megalapítottak Romániában is, Csehszlovákiában is. Jugoszláviában is a magyarok. Ez a nemzet kétségtelenül legalábbis multicentrikus. Az hát a kérdés: vajon valóban elágazik-e az útjuk nemzeti lét tekintetében? Mert ha igen, akkor lehet, hogy távlatban az új nemzetté válás útját járják. Még ha ez a nemzet nem is a klasszikus, polgári értelemben vett nemzet fogalmát jelenti is majd.

Aki nemzetiségi, annak természetesnek tűnik: senki sem vitathatja el a jogát, hogy úgy rendelkezzen magával, ahogy akar. Ha akar. De persze nem ilyen egyszerű a kérdés a jugoszláv közösség számára, amely nyilván el szeretné kerülni az esetleges vádat — noha tiszta lehet a lelkiismerete —, hogy egy nemzetben belül szakadást idézett elő vagy hagyott jóvá. És nem ilyen egyszerű a dolog az egyetemes magyar nemzet számára, amely aligha törődne bele könnyű szívvel — sőt nyilván el sem ismerné az aktust —, hogy egy része önálló nemzetnek nyilvánítsa magát. Viszont az is bizonyos, hogy sem a magyar, sem a jugoszláv közösség nem jogosíthatja fel magát arra, hogy egy nemzetiségnek megtiltsa, miként nyilatkozzon saját magáról.

Talán a fentiekhez hasonló gondolatmenet vezérli azokat, akik időnként felvetik, vajon befejezett-e a „kialakult” nemzetek nemzetté válásának folyamata, s mi van egy nemzet önálló létet teremtett részeinek önrendelkezési jogával? Nem állíthatom, hogy jomagamnak kialakult a véleményem. Így vagy úgy, nyilván a jövő események majd eligazítanak bennünket. Jönnek majd újabb mozzanatok is. Egy szép napon nyilván tiszta vizet önthetünk a pohárba. Noha a dilemmákat magam is úgy látom, ahogyan leírtam őket, végkövetkeztetésben nem tartok ott, hogy máris félreérthetetlenül egy új nemzet születését látom. Ebben különbözök Boritól. Ha idegen létekre szakadt is egy nemzet, s ha a részek indifferensek is egymáshoz, sőt tudatosan távolodik is egymástól az útjuk, nem látom, miért kellene új nemzetet kitalálniuk maguknak. Az arabok minden országban arabok, mégis mindegyikük a saját útját járja. Ausztriában hirtelen megnövekedtek annak a pártnak a szavazói, amelyik tavalyi kongresszusán kinyilvánította, hogy az osztrákok nem önálló nemzet, hanem a né-

methez tartoznak. Az embereknek, sőt nemzetiségeknek a magatartása sem attól függ, minek deklarálják magukat. De a nemzetiségek státusa sem függ efféle deklarációtól; az AVNOJ döntésének teljes érvényesítése, a nemzetiségi kérdés polgári felfogásának kigyomlálása dokumentumainkból és az emberek tudatából — igen világos helyzetet teremtené. Amíg e lehetőségek nincsenek kimerítve, aligha érik meg a helyzet valami „másra”. Legalábbis aligha jelent törvényszerű szükségletet az; s amíg egy jelenségben ezt a törvényszerűséget nem leljük meg, csupán kallódó jelenség ez, de nem történelmi folyamat.